

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Глухівський національний педагогічний університет

імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**«ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ КРАЄЗНАВСТВА»**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Рогутько Юлія

студентка 38-25Д групи

факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

старший викладач

Вітер О.І.

Глухів – 2021

ЗМІСТ

	Ст.
Вступ	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ КРАЄЗНАВСТВА	7
1.1. Наукові погляди на проблему дослідження в теорії педагогіки та психології.....	7
1.2. Характеристика педагогічних умов як організаційної основи патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку	15
1.3. Краєзнавство як засіб виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку.....	19
Висновки до 1 розділу	23
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	24
2.1. Визначення рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку.....	24
2.2. Перевірка ефективності педагогічних умов виховання патріотизму в старших дошкільників засобом краєзнавства.....	34
2.3. Аналіз ефективності виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку за визначених дослідженням педагогічних умов...	36
Висновки	41
Список використаних джерел	42
Додатки	45

ВСТУП

Реформування освітньої галузі, зміна векторів загальнодержавного розвитку на євроінтеграційні обумовлюють необхідність виховання патріотизму як моральної якості майбутніх свідомих громадян країни. Патріотизм є в основі національної ідентифікація, яка, у свою чергу, є соціальним конструктом, і саме з дошкільного віку патріотичні почуття мають закладатись в особистісний розвиток дитини. У зв'язку з чим, на рівні із родиною та державою загалом, зростає роль закладу дошкільної освіти у вихованні патріотизму, що у свою чергу вимагає оновлення змісту і структури патріотичного виховання.

Метою Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України (від 18 травня 2019 року № 286/2019) є «визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей..., формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу; усвідомлення досягнень Українського народу, його інтелектуальних, духовних та інших надбань; здійснення заходів з активізації національно-патріотичного виховання, насамперед серед дітей та молоді, на всіх рівнях такої діяльності у тісній взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства на принципах взаємозацікавленого співробітництва» [35].

Консолідація суспільства навколо сталого всебічного розвитку, функціонування державної мови в усіх сферах життя, захист територіальної цілісності України, успішні реформи і ефективне творення держави можливе лише за виховання дітей-дошкільників у патріотичному, європейсько спрямованому руслі, де ціннісними орієнтирами виступають борці за незалежність України.

Базовий компонент дошкільної освіти у освітньому напрямі «Дитина у соціумі» у структурі соціально-громадянської компетентності визначає любов до Батьківщини яка в емоційно-ціннісному ставленні має проявлятися як «повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини» [12]. Згідно із Базовим компонентом дошкільник має демонструвати інтерес до національних культурних цінностей свого народу; виявляти зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим; виявляти почуття власної гідності як представник українського народу [12, ст.14].

У сучасних умовах розвитку системи дошкільної освіти краєзнавство педагогами розглядається як один із найбільш ефективних та потужних засобів патріотичного виховання дітей. Адже знайомство з навколишнім світом розпочинається з вивчення рідного краю, а об'єкти культури, як то пам'ятники і пам'ятні знаки, культурні цінності, створені земляками, часто і є об'єктами, завдяки яким ефективно виховуються патріотичні почуття.

Патріотизм як наукова проблема репрезентована в працях класиків педагогічної думки – Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги. Щодо новітньої історії вітчизняного патріотичного виховання, то це наукові студії О. Вишневського, О. Губко, Ю. Руденка, В. Сипченка, Л. Штефан, П. Щербаня.

Краєзнавство як засіб виховання вивчається Л. Березівською Т. Бондаренко, Г. Гуменюк, О. Тімець. Українські науковці Л. Артемова, А. Богуш, В. Кузь, Т. Поніманська, О. Сухомлинська вказують на те, що патріотичне виховання має починатися з дошкільного дитинства.

Проте, новітня історія України мало відображена в практиці виховання патріотизму у дітей дошкільного віку, таким чином проблема є досить актуальною, що і визначило тему бакалаврського дослідження **«Виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного засобом краєзнавства»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку засобом краєзнавства.

Об'єкт наукового дослідження: процес виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку засобом краєзнавства.

Гіпотеза: процес виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників з використанням краєзнавства буде ефективним за педагогічних умов: систематичного використання краєзнавчого матеріалу, адаптованого до вікових характеристик старших дошкільників; розробки та використання методичних матеріалів виховного спрямування на основі краєзнавчого матеріалу для педагогів ЗДО.

У відповідності до мети і гіпотези дослідження сформульовано такі **завдання:**

- проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблематики дослідження, визначити термінологічний апарат; теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання патріотизму старших дошкільників у дошкільних закладах освіти;
- визначити критерії, показники та рівні вихованості патріотизму в дітей старшого дошкільного віку;
- розробити систему патріотичного виховання старших дошкільників з використанням краєзнавчого матеріалу і перевірити її ефективність, відповідно до визначених педагогічних умов;
- узагальнити напрацювання у вигляді методичних рекомендацій для вихователів щодо виховання патріотизму старших дошкільників засобами краєзнавства.

Методи, використані в дослідженні: вивчення педагогічної та психологічної літератури; загальнонаукові методи теоретичного дослідження (аналіз літературних джерел, порівняння, класифікація, узагальнення); експериментальні методи – розроблення та проведення педагогічного експерименту; емпіричні методи (спостереження, бесіди з дітьми та

батьками, тестування старших дошкільників); методи збору, оброблення і презентації результатів роботи.

Теоретична значущість дослідження полягає у систематизації наукових поглядів на питання виховання патріотизму; обґрунтуванні ефективності виховання патріотичних почуттів за допомогою визначених педагогічних умов; розробці критеріїв вихованості на основі опрацювання сучасної педагогічної літератури.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що робота є потрібною для вихователів, оскільки містить методичні рекомендації з використання краєзнавчого матеріалу, авторський каталог краєзнавчих матеріалів, адаптований до використання у закладах дошкільної освіти з метою виховання патріотизму, окрім того весь матеріал опрацьовано відповідно до нового змісту Базового компоненту дошкільної освіти. Робота є цікавою і для педагогічних працівників, студентів та батьків, оскільки містить великий об'єм інформації краєзнавчого напрямку, яка може бути частково невідомою для широкого загалу.

Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків; містить 41 сторінку тексту, містить 15 додатків. Список використаної наукової та методичної літератури включає 40 найменувань літературних та електронних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ КРАЄЗНАВСТВА

1.1. Наукові погляди на проблему дослідження в теорії педагогіки та психології

Українське суспільство перебуває в реаліях, які вимагають виховання дитини XXI століття у патріотичному громадянському векторі. Питання подолання тоталітарної ідеології минулого, що все частіше спливають в українському соціумі, у поєднанні з військово-політичними подіями останніх років, окреслюють необхідність пошуку тих педагогічних засобів та умов, що здатні активно та ефективно виховувати в дітей почуття власної та національної гідності, відроджувати основи патріотизму.

Сучасні педагогічна практика зазнає досить кардинальних реформацій, і гостро окреслена потреба в оновленні системи патріотичного виховання дітей вимагає оновлення змісту та організації патріотичного виховання. За останні роки державний рівень освіти та виховання оновлений законодавчими та нормативними документами, які розкривають засади національно-патріотичного виховання дітей та молоді, що є викликами для педагогічного загалу та вимагає мобільності в оновленні всієї системи освіти.

Як теорія, так і практика у галузі патріотичного виховання дошкільників має фундаментальні праці сучасних вітчизняних науковців (А. Алексюк, І. Бех, А. Богущ, К. Журба, О. Захаренко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Т. Усатенко, К. Чорна та ін.). Авторами програми українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді є І. Бех та К. Чорна; щодо сучасних підходів до визначення змісту і напрямів національно-патріотичного виховання то це праці В. Гнатюка, В. Демчук та Г. Пустовіт). Досить фундаментальну наукову основу мають роботи В. Борисова, Д. Тхоржевського та М. Фурси, в яких присутній аналіз

національної самосвідомості, що важливо при формуванні патріотизму різновікових груп, у тому числі – дітей дошкільного віку.

Слід зазначати, що до середини ХХ століття проблема патріотичного виховання дошкільників практично не вивчалася науковцями, оскільки даний напрям роботи розглядався лише в контексті морального виховання дітей. Проте, окремі питання формування основ патріотичних почуттів розглядалися в дошкільній педагогіці зазначеного періоду в працях Р. Жуковської, Н. Виноградової, С. Козлової, Ф. Левін-Щиріної, В. Нечаєвої, М. Резяпової, О. Усової, О. Радіна [37, с.173].

У середині ХХ ст. О. Радіною було розроблено рекомендації з патріотичного виховання дошкільників у вигляді тестів, спрямованих на визначення того, що й як здатні засвоїти діти різного віку стосовно змісту патріотичного виховання [там же].

Щодо останніх науково-методичних робіт з теми патріотичного виховання варто згадати парціальну програму «Україна – моя Батьківщина» (О. Каплуновської, І. Кичатої, Ю. Палець за редакції О. Рейнпольської), за мету програми автори визначають «..виховання національно-патріотичної особистості в дошкільному віці; забезпечення освітнього процесу відповідними інформацією, змістом, методичними складниками, практичними порадами».

Серед актуальних посібників варто звернути увагу на «Патріотичне виховання в ДНЗ» О. Якименко, в якому досить ефективно сплановано різні форми роботи з патріотичного виховання з дітьми дошкільного віку та запропоновані практичні матеріали, як то конспекти занять, сценарії свят і розваг, дидактичні та рухливі ігри, бесіди, розробки заходів для батьків [40].

Затверджена 9 жовтня 2020 року Постанова Кабінету Міністрів України № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки» у пункті 23 передбачає вивчення вітчизняних та зарубіжних сучасних виховних систем, узагальнення та поширення найкращого досвіду з національно-патріотичного

виховання. Таким чином і перед педагогами дошкільних закладів освіти постає проблема осучаснення патріотичних систем виховання.

Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) у новій редакції від 12.01.2021 року визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку. Серед знань, почуттів та уявлень соціально-громадянської компетентності дошкільникові потрібно сформулювати:

- інтерес до національних культурних цінностей свого народу;
- зацікавленість культурою свого народу, його історичним минулим;
- почуття власної гідності як представника українського народу;
- уявлення про Батьківщину;
- знання про державні та національні символи України;
- визнання цінностей демократії (на рівні можливостей віку) [12, с.14].

Проте без чіткого розуміння термінологічного апарату проблеми не можливо подальша робота з формування та розвитку будь-яких новоутворень особистості, тому варто приділити увагу чіткому визначенню термінів.

Вікіпедія визначає патріотичне виховання як «планомірну виховну діяльність, спрямовану на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго відношення до Батьківщини та до представників спільної культури або країни» [29]. Таке виховання, за електронною енциклопедією, включатиме «розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнаціонального спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу. Має застосовування як у сім'ї та школі, так і в державних і громадських організаціях, засновуючись на впевненості в позитивному ефекті такого ж відношення» [29].

У словнику української мови патріотизм – це «любов до своєї батьківщини, відданість своєму народу, гордість за свій народ, прагнення

захистити його надбання, продовжити примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей [36, с. 97].

Т. Анікіна визначає термін «патріотизм» як «...здатність і потребу особистості у відтворенні соціально-культурного досвіду даної спільноти (народності, національності) у системі розвитку загальнолюдської культури, на рівні особистісного утворення – як складну інтегративну моральну якість особи, яка містить емоційно-чуттєвий, інтелектуальний і діяльнісний компоненти. Через механізм власної діяльності людина оволодіває соціально-культурним досвідом. Виховання патріотизму є цілеспрямованим педагогічним процесом організації та стимулювання активної діяльності особи по оволодінню соціально-культурним досвідом людей в системі розвитку загальнолюдської культури й цінностей [1, с. 4].

В. Сухомлинський визначав патріотичне виховання як «сферу духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується» [24].

Науковиця К. Чорна вважає, що «патріотизм – це стійка характеристика людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Отже, основою патріотичного виховання дітей є ціннісні орієнтації, які з віком і дорослішанням дитини змінюються, стають більш стійкими, умотивованими. Ціннісні орієнтації проявляються на двох основних рівнях – мікрорівні (особистісному) і макрорівні (суспільному)» [38, с. 78].

На офіційному сайті Міністерства освіти і науки України патріотичне виховання визначено як «комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, громадських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності,

незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави».

У діючому Законі України «Про дошкільну освіту» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 49, ст.259) у I розділі, статті 7 йдеться: «...виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей Українського народу, а також цінностей інших націй і народів» що, на нашу думку і є патріотичним вихованням.

Діючий Закон України «Про освіту» ((Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380) у статті 6 серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності містить тезу: «виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій». У статті 54 «Права та обов'язки педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників, інших осіб, які залучаються до освітнього процесу»: «настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму». Таким чином, важливий і особистий приклад, особиста чітка патріотична позиція вихователя, який виховує патріотизм у дошкільників.

I. Поліщук вказує на те, що «патріотизм – це почуття приязні, відданості, відповідальності до своєї Батьківщини», науковець наголошує, що дитину ще в дошкільному віці необхідно навчити бути приязною (до чого-небудь, бути відповідальною в її малих справах, вчинках) [16, с.11].

Загалом у педагогіці патріотизм характеризується як суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людини до своєї держави, яке проявляється в її діях і називається любов'ю до Батьківщини, а саме: прив'язаністю до найближчого оточення; піклуванням про інтереси країни та готовність заради них до самопожертви; шаную культурних, соціальних,

економічних досягнень своєї держави; співчуттям до страждань народу; повагою до історичного минулого [34, ст.356].

Науковці І. Бех та К. Чорна, особливу увагу у формуванні патріотизму приділяють саме емоційно-чуттєвій сфері, адже людські емоції і почуття найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини, її ставлення до дійсності. На їх думку, патріотизм – це «суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств» [38, с. 76]. І саме дошкільний вік найсприятливіший для формування патріотизму, оскільки дошкільники сприймають світ опираючись на особисті емоції, і виховання патріотизму у дитячому колективі сприятиме цілісному ставленню до народу та його історичних здобутків.

У психологічних дослідженнях патріотизм розглядається як синтетична єдність когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів [2]. І. Бех характеризує патріотизм ще як і «...особливе безумовне й високо смислове почуття й цінність, яке характеризує ставлення особистості до своїх народу, Батьківщини, держави та самої себе» [3, с. 4]. Автор виділяє такі базові складові почуття патріотизму: любов до народу, Батьківщини, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви: наявність почуття власної гідності [там же].

Патріотична вихованість як результат процесу виховання характеризує прагнення дитини краще пізнати свою Батьківщину, виявляти любов та турботу про неї, бажання берегти природу рідного краю, докладати для цього власних зусиль. Спираючись на концептуальні підходи психологів А. Валлона, Л. Виготського, С. Рубінштейна та інших, можна говорити про взаємообумовленість інтелектуального та емоційного компонентів

свідомості. Водночас важливо зазначити, що поведінка дитини дошкільного віку переважно стимулюється емоціями, аніж роздумами. Відтак почуття перетворюються на мотиви поведінки й спонукання до дії [37, с.193].

На нашу думку, варто розглядати патріотизм саме у психологічній єдності компонентної структури (когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів), включно із критеріями вихованості (див. табл. 1).

Таблиця 1.1

Компонентна структура патріотизму дітей дошкільного віку

Компонент	Складові компоненти	Зміст роботи	Критерії вихованості
1	2	3	4
Когнітивний	<i>Уявлення дітей про країну, її історію, символи, звичаї</i>	<i>Формування основних знань для орієнтування в сучасному житті, вироблення власного ставлення до навколишнього світу, суспільства, Батьківщини</i>	<i>Наявність узагальнених уявлень про символи країни, державну мову, націю, визначні місця, природні ресурси, видатних людей тощо; відсутність уявлень, або їх фрагментарність, розрізненість.</i>
Емоційно-ціннісний	<i>Ставлення і цінності</i>	<i>Формування стійких оцінювальних ставлень і суджень, системи моральних, гуманістичних цінностей.</i>	<i>Оцінка патріотичного (антипатріотичного) вчинку персонажу, реальної особи відповідає загальноприйнятій у суспільстві та є мотивованою; оцінка вчинку не відповідає суспільно прийнятій або відсутня.</i>

Діяльнісний компонент	<i>Уміння і навички, що відображаються в поведінці</i>	<i>Усвідомлене виконання дій, пов'язаних з державними та народними символами; набуття досвіду, соціалізації, залучення дітей до різних видів суспільної діяльності</i>	<i>Дитина чує Гімн України і кладе руку на серце; охоче бере участь у заходах суспільно-патріотичної спрямованості; володіння українською мовою; дитина не уникає участі у заходах суспільно-патріотичної спрямованості, на користь іншій більш цікавій діяльності; дії дитини щодо державних символів не відповідають загальноприйнятим у суспільстві; в процесі спілкування дитина користується переважно російською мовою.</i>
-----------------------	--	--	---

Л. Никонова, досліджуючи умови формування основ патріотизму у старших дошкільників, доповнює вищезгадану структуру емоційно-спонукальним критерієм, що визначає переживання особистістю позитивного ставлення до знань, які засвоюються, до навколишнього світу, прояв інтересу, потреби розширювати кругозір та брати участь у суспільно корисній праці [26, с.12], проте цей критерій рідко зустрічається у компонентній структурі сучасних психологів.

Таким чином, патріотично вихований дошкільник, це дитина, що проявляє інтерес національних культурних цінностей, історичного минулого свого народу, має узагальнені уявлення про символи, мову, народи держави; має особисті оцінювальні судження щодо патріотичних вчинків; усвідомлено виконує дії патріотичного спрямування, прагне розмовляти рідною мовою та визнає цінності демократії відповідно до свого віку.

Окрім того, можна виділити критерії патріотичної вихованості [14, ст.13]

дітей старшого дошкільного віку. Відповідно до меж формування вони матимуть поділ на три групи:

I. Родинний критерій: чемне ставлення до батьків, старших у сім'ї, вчителів, ветеранів війни; пошана до пращурів, до героїв Батьківщини, знання місць знаходження могил та пам'ятників; пошана та дотримання народних і релігійних традицій, звичаїв, національних і родинних свят.

II. Соціальний критерій: інтерес до історії рідного краю, героїчного минулого країни, до життя прославлених земляків; дбайливе ставлення до національних багатств рідної природи, до праці батьків та українського народу; вміння проявляти доброзичливість, правдивість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, самостійність, творчу активність, почуття відповідальності тощо.

III. Державний критерій: пошана до національних і державних символів (Прапора, Герба, Гімну); любов до рідного краю, до рідних місць, рідної мови; громадська активність, поняття про захист честі та гідності Батьківщини, гордість за свою Вітчизну.

Процес формування патріотизму є комплексним, на нашу думку розвиток одного критерію абсолютно не виключає розвитку двох інших. Патріотичне виховання дошкільників варто починати з краєзнавчого матеріалу та поступово переходити від більш близького дитині, зрозумілого, особистісного, до більш віддаленого – культурних та історичних фактів, інформацію про героїв сучасності та минулих віх. Таким чином можливо підвищити рівень засвоєння знань та підвищити практичний і виховний вплив занять в дошкільному закладі.

I.2. Педагогічні умови як організаційні основа патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку

Вивченню педагогічних умов у розрізі патріотичного виховання присвячені роботи М. Качур [16] де розглянуті педагогічні умови патріотичного виховання учнів початкової школи; народознавчий аспект у

вихованні патріотизму зустрічається у науковій роботі В. Лаппо, де присутній аналіз краєзнавчого компонента на виховання дошкільників [22].

У тлумачному словнику української мови зазначається, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [4, ст.412]. До умов зазвичай відносять зовнішні і (або) внутрішні обставини, те, від чого що-небудь, залежить. У філософському розумінні умови визначають зовнішні обставини, які детермінують виникнення певного явища, результату цілеспрямованої діяльності [5]. Отже, без наявності таких обставин бажане явище виникнути не може. Щодо поняття «педагогічні умови», то мова йде про обставини, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу в дошкільному закладі освіти, з тим зовнішнім навчально-виховним середовищем, у якому відбувається пізнавальна, розвивальна, дослідницька і виховна діяльність дітей, спрямована на формування в них патріотичних знань, умінь і навичок, розвиток їх світоглядної культури [20, с.136].

Отже, педагогічні умови формування патріотизму ми визначаємо як особливості організації виховного процесу у дошкільному закладі освіти, що поєднує результати виховання, навчання та розвитку особистості старшого дошкільника і об'єктивно забезпечує можливість їх досягнення.

У вітчизняній педагогіці виділено кілька рівнів педагогічних умов. Так, перший рівень педагогічних умов – це особистісні характеристики дітей, які детермінують успішність протікання виховного процесу. Другий рівень педагогічних умов – безпосередні обставини реалізації процесу (навчання, виховання) – власне класичні педагогічні умови: змісту та організації діяльності дошкільників; міжособистісних відносин, спілкування в групі; відносин вихователів з дітьми; адаптація дітей до нового розвивального середовища; та ін. [16, с.20]. У своєму дослідженні ми сконцентруємо увагу на другому рівні педагогічних умов, які є проекцією обставин виховного процесу на суб'єктивний світ вихованця. Проте, важлива і підготовленість особистості вихователі до вирішення поставлених завдань, внутрішня

мотивація та система ціннісних орієнтацій, необхідна для патріотичного виховання дітей.

Зміст патріотичного виховання конкретизовано у «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті»; «Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти»; «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». Завдання громадянського гарту дошкільнят визначено в кожній освітній лінії Базового компонента дошкільної освіти.

Ефективність патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку, прописаного на законодавчому рівні, залежить від правильної організації всієї освітньої роботи [13] в дошкільному закладі, а саме:

- створення розвивального середовища – предметного і духовного на ґрунті якого закладаються основи формування духовності, почуттів, світосприйняття, усвідомлення свого «Я»;
- патріотичного середовища – предметного оформлення простору в національній кімнаті; гуманної та патріотичної поведінки всіх учасників освітнього процесу в дошкільному закладі і в родині; взаємоповаги, взаєморозуміння; готовності стати на захист національних та державних цінностей, шанобливого ставлення до захисників України;
- наявність державних символів, наочних посібників, демонстраційного матеріалу, альбомів, національних ігор та іграшок, предметів побуту, збірок віршів, пісень тощо;
- використання різних методів: вербальні та наочні методи спрямовані на виховання у дітей суспільних уявлень, моральних суджень, оцінок (екскурсії, зустрічі з учасниками воєнних дій, розповіді, бесіди, читання художньої літератури, розгляд картин, ілюстрацій, зразків декоративно-вжиткового мистецтва народів, прослуховування музики, проведення народних ігор патріотичного спрямування) тощо;
- екскурсії вулицями рідного міста, до історичних пам'яток, музеїв, визначних місць;

- зустрічі з батьками за межами дошкільного закладу, за місцем роботи;
- залучення дітей до посильної праці, привчання до основ громадянської поведінки, відтворення побаченого і сприйнятого в творчій діяльності;
- приклад дорослих, перейняття певного емоційно-позитивного ставлення;
- поєднання ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, народознавством, засобами мистецтва;
- активна підготовка до національних, державних свят.

Таким чином виховання любові до своєї країни поєднується з наданням дитині елементарних знань про державу і право, про національну символіку – Державний герб, Прапор, Гімн, з вихованням поваги до символів української держави, ознайомлення дітей зі звичаями, традиціями, народними обрядами, малими жанрами фольклору із обов'язковим урахуванням індивідуальних особливостей дітей.

На нашу думку можливо оптимальними будуть педагогічні умови успішного патріотичного виховання за яких:

- ефективно взаємодіятимуть заклади дошкільної освіти, позашкільні установи, включно із музеями, історичними комплексами та сім'ї;
- реалізовуватиметься краєзнавчий підхід, на основі використання краєзнавчого матеріалу;
- будуть органічно поєднанні навчальні та виховні завдання, у період карантинних обмежень широко використовуватимуться он-лайн ресурси виховного характеру;
- технології краєзнавчої роботи, що будуть адаптовані під вікові характеристики дошкільників, систематично використовуватимуться в практичній діяльності;
- на основі використання краєзнавчого матеріалу будуть постійно вдосконалюватись форми і методи виховної та навчальної роботи з дошкільниками при активному залученні батьківського загалу.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що існує необхідність розв'язання проблеми патріотичного виховання молодших

школярів через засоби краєзнавчої роботи, насамперед через розробку науково-практичного та методичного інструментарію.

1.3. Краєзнавство як засіб патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку

Довгий час краєзнавство як засіб патріотичного виховання не було предметом спеціального дослідження у педагогічній науці, а виступало лише як додатковий засіб вивчення історії, географії, природи, виховної діяльності. На жаль, сьогодні забутий практичний досвід навчальних походів і музейної педагогіки першої половини ХХ століття [13, с.3].

Патріотичне виховання на основі краєзнавства, як засобу, має історичне підґрунтя. Ідея використання краєзнавства при вихованні патріотизму не нова, і знаходила відображення в працях філософів і педагогів минулого (Аристотель, Демокрит, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо).

Думку єднання краєзнавства і патріотизму поділяють і українські філософи, мислителі та письменники – Г. Сковорода, Л. Українка, Т. Шевченко. Щодо класиків педагогічної думки то це праці В. Сухомлинського, Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнко, С. Русової, К. Ушинського.

Новітній педагогічний етап представлений роботами вітчизняних науковців: О. Вишневського, Є. Зеленова, П. Кононенка, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, К. Чорної, Л. Штефан, П. Щербаня. Краєзнавство як засіб виховання вивчають Л. Березівська, Т. Бондаренко, Г. Гуменюк, М. Ігнатенко, Р. Науменко, О. Сухомлинська.

Проте, існує зовсім незначна кількість практичних досліджень та наробок, в яких патріотичне виховання старших дошкільників урахувало б потенціал краєзнавчої роботи як засобу патріотичного виховання у закладах дошкільної освіти, особливо у розрізі новітньої історії та боротьби з російською агресією на Сході України.

Аналіз наявної нормативної бази та методичної літератури з питання використання засобів краєзнавства у вихованні патріотизму дітей старшого дошкільного віку вказує на проблеми, а саме:

- відсутність загальної ідейної основи патріотичного виховання дошкільників, яка б була універсальною для усіх регіонів України, з огляду на розрізненість менталітету;

- неможливість організації та створення ефективної системи патріотичного виховання дошкільників традиційними способами, і як наслідок – необхідність пошуку новаційних засобів;

- недостатнє застосування засобів краєзнавства у практиці дошкільного виховання, неповне та неефективне використання потенціалу краєзнавчої роботи.

Найбільш важливим для патріотичного виховання дитини є саме старший дошкільний вік, у якому маленька особистість вже має уявлення про взаємозв'язок між базовими поняттями патріотизму. Цей ланцюжок понять є наступним: родина → дім → вулиця → місто → регіон → країна. На думку більшості дослідників старший дошкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості, у тому числі і патріотизму, у процесі краєзнавчої роботи [13, с.8]. Саме в цей період відбувається поступовий перехід від емоцій до усвідомлення значення інформаційних блоків. Окрім того продовжується розвиток творчої уяви – використання та «переробка» минулого життєвого досвіду і нового почутого або прочитаного, на основі чого відбувається процес створення нових образів. Також розвиваються та зміцнюються вже набуті раніше соціальні якості – погляди, переконання, світогляд, певне відношення до навколишнього світу, людей, самого себе, і як наслідок – поява нових мотивів. Мотиви продукують нові сфери діяльності, і в цей період, на нашу думку, краєзнавство, як різне за змістом та методами дослідження інформація, може бути максимально цікавим та захоплюючим для патріотичного виховання дошкільника.

Краєзнавство максимально ефективно використовувати для формування патріотичних новоутворень в свідомості старших дошкільників через його риси (див табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Риси краєзнавства, що ефективно впливають на патріотичне виховання дошкільників

Риса	Ефективна ознака	Форма використання у ЗДО
Неформальність	Здатність створити атмосферу довіри у дитячому колективі, поєднати дітей у малі групи; довіра при залученні батьків	Робота у малих групах, сумісні заходи з батьками; допомога батьків у позанавчальний час
Демократичність	Відсутність алгоритмів та схем роботи, залучення людей різного віку до виконання завдань патріотичного виховання у дошкільних закладах, прояви творчого потенціалу старших дошкільників	Створення патріотичних матеріалів із залученням батьків; виховні екскурсії то історичних пам'яток та музеїв; використання родинних матеріалів – про учасників бойових дій, тощо
Наочність	Подолання відчуження дошкільників у сприйнятті історичних пам'яток, меморіалів, розуміння їх значення та цінності; створення наочного образу Батьківщини, Малої і Великої, її історії і культури	Робота з фото та відеофрагментами; екскурсії до пам'яток та меморіалів, перегляд кінохроніки, вивченні історичних фотоальбомів, тощо
Комунікативність	Перетворення занять з монологу на діалог між педагогом та дошкільниками; розповіді учасників бойових дій; обговорення подій тощо	Любі форми занять

Емоційність	Формування почуттів гордості за свою Батьків- щину, за героїв, історію	Любі форми занять
--------------------	--	-------------------

Окрім того, важливим для патріотичного виховання з використанням краєзнавчої роботи, є єдність зусиль педагогічного загалу, держави і сім'ї саме з урахуванням регіональної специфіки, оскільки Сумська область наприклад, є прикордонною.

Таким чином методична складова, розроблена у нашому науковому дослідженні має містити основу патріотичного виховання з використанням засобів краєзнавства, що забезпечить формування стійких патріотичних переконань, активної громадянської позиції, критичності мислення та усвідомлення себе невід'ємною часткою своєї країни та родини, гуманності, відповідальності старших дошкільників. Саме використання краєзнавчого матеріалу має не лише сформувати патріотичні погляди у старших школярів, а й створити обсяг знань про історію родини, міста, краю, держави.

Висновки до 1 розділу

Дошкільний вік має особливе значення для правової соціалізації особистості. На цьому етапі здійснюються активні процеси самоусвідомлення; формуються уявлення про нашу державу, її закони, права і обов'язки людей, правила і норми їхнього співжиття в соціумі; відбувається поява таких новоутворень особистості, як внутрішні етичні інстанції, довільна поведінка, ієрархія мотивів, особистісна свідомість, у тому числі й правова самосвідомість.

Виховання патріотизму у старших дошкільників розглядається в психологічній єдності компонентної структури (когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів). Патріотично вихований дошкільник, це дитина, що має узагальнені уявлення про символи, мову, народи держави; має особисті оцінювальні судження щодо патріотичних вчинків; усвідомлено виконує дії патріотичного спрямування, прагне розмовляти рідною мовою.

Критерії патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку, відповідно до меж формування матимуть поділ на три групи – родинний, соціальний та державний критерій. Патріотичне виховання на основі краєзнавства, як засобу, має історичне підґрунтя.

Процес формування патріотизму є комплексним, патріотичне виховання дошкільників починати з краєзнавчого матеріалу та поступово переходити від більш близького дитині, зрозумілого, особистісного, до більш віддаленого – культурних та історичних фактів, інформацію про героїв сучасності та минулих віх.

На думку більшості дослідників старший дошкільний вік є найбільш сензитивним періодом для виховання позитивних рис особистості, у тому числі і патріотизму, у процесі краєзнавчої роботи.

Важливим для патріотичного виховання з використанням краєзнавчої роботи, є єдність зусиль педагогічного загалу, держави і сім'ї саме з урахуванням регіональної специфіки.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ВИХОВАННІ ПАТРІОТИЗМУ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наше дослідження передбачало проведення педагогічного експерименту, який складався з трьох етапів: констатувального, формувального, контрольного. Метою констатувального етапу експерименту було з'ясування рівнів вихованості патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку. На формувальному етапі перевіряли ефективність педагогічних умов використання методичного комплексу, розробленого на основі краєзнавчого матеріалу, метою створення якого було виховання патріотичних почуттів старших дошкільників. На контрольному етапі було проведено контрольні зрізи, здійснено порівняльну характеристику рівнів виховання патріотизму з результатами формувального етапу, представлено результати статистичної обробки одержаних результатів дослідження.

2.1. Визначення рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Критерії вихованості патріотизму у дітей старшого дошкільного віку як результату патріотичного виховання у закладах дошкільної освіти досить вдало розроблено у наукових працях С.Матвієнко [37, с.253]. Автор пропонує показники вихованості патріотизму розглядати у розрізі інформаційно-змістового, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного критеріїв. За С.Матвієнко структура оцінювання рівня вихованості патріотизму дошкільників буде наступною (таблиця 2).

**Показники рівня вихованості патріотизму старших дошкільників
(за С.Матвієнко)**

Критерій	Характеристики	Показники вихованості
Інформаційно-змістовий критерій	<ul style="list-style-type: none"> – Суспільствознавча основа; – родинно-культурологічна основа; – краєзнавча основа – знання та уявлення про своє рідне місто (село); рідний край (регіон); об’єкти свого міста, його славетне минуле та сьогодення. Знання про воїнів-земляків, які героїчно боронили свій край та Україну й тих, хто сьогодні захищає мир і спокій в країні. 	Опанування дитиною знаннями та уявленнями про родину, її традиції, про рідний край (місто чи село); оволодіння доступними уявленнями про патріотизм
Емоційно-ціннісний критерій	<ul style="list-style-type: none"> – ступінь переживання особистістю позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, народу – їх культури, історії тощо; – вияви інтересу до інформації про родину, рідний край, Батьківщину; – ціннісне ставленням дитини до себе та оточуючої дійсності 	переживання інтересу та позитивні почуття щодо своєї родини, народу – їх культури, історії тощо; проявом емоційного відгуку на знайомство із художніми творами; уміння цінувати надбання національної культури.
Поведінково-діяльнісний критерій	Особливості поведінки, орієнтація, діяльність, колективні та трудові уміння, спілкування рідною мовою, дотримання обрядів, залученість до громадського та культурного життя, шанування національних та родинних традицій, що в кінцевому підсумку визначає етнічні норми	Уміння турбуватися про оточуючих, піклуватися про близьких; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; уміння опанування

	поведінки особистості	культурною спадщиною народу.
--	-----------------------	------------------------------

Поєднавши компонентну структуру патріотизму, описану нами у I розділі роботи (таблиця 1.1, стор. 13-14) з показниками рівня вихованості патріотизму (за С.Матвієнко) ми визначили рівні патріотичної вихованості старших дошкільників за трьома щаблями: високим, середнім, низьким та склали опис рівнів відповідно до соціальних новоутворень, які прописані в Базовому компоненті дошкільної освіти у освітньому напрямі «Дитина у соціумі» у структурі соціально-громадянської компетентності. Визначивши рівнів вихованості патріотичних почуттів, додали краєзнавчий компонент, адаптований до вікових характеристик старших дошкільників, опрацьований таким чином, щоб мотивувати дітей на виховання патріотичних почуттів та бути цікавим відповідно до їх віку (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Рівнів вихованості патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку

Рівень	Сформованість патріотичних почуттів
Високий	<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень знань та розуміння основних понять, що стосуються родини, країни, Батьківщини; – знають символи країни, їх значення; – залюбки розмовляють рідною мовою; – діти дають аргументовані обдумані та розгорнуті відповіді стосовно своєї родини, рідного міста; – знають близьких родичів на ім'я, розуміють родинні зв'язки; – пишаються приналежністю до українського роду; пишаються родиною, містом, країною; – проявляють щирість та турботу у родинному колі, залюбки допомагають близьким, проявляючи ініціативу самостійно; – проявляють стійкий інтерес до історії та минулих часів роду, краю, Батьківщини;

	<ul style="list-style-type: none"> – здатні набуті знання використовувати у своїх творчих роботах; – зацікавлені в історичних пам'ятках рідного краю; – знають місцезнаходження музеїв, пам'ятних знаків та пам'ятників рідного міста, орієнтуються в історичних постатях та їх внеску в розбудову міста; – володіють інформацією про захисників України-земляків різних часів та воєн; – активні не лише в пізнанні, а й у корисній праці, допомозі старшим та одноліткам.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> – мають неповні, фрагментарні знання, плутають основні поняття що стосуються родини, країни, Батьківщини; – знають символи країни, проте не розуміють їх значення; – вживають русизми, у спілкуванні переходять на іншу мову; – діти дають стислі відповіді стосовно своєї родини, рідного міста; – вибірково відносяться до приналежності роду та родини, не проявляють активності в питаннях гордості за рідне місто, країну; – інтерес до історії та минулих часів роду, краю, Батьківщини не стійкий, фрагментарний; – у творчих роботах знання про Батьківщину використовують фрагментарно; – мають не стійку зацікавленість в історичних пам'ятках рідного краю; – не завжди орієнтуються у місцезнаходженні музеїв, пам'ятних знаків та пам'ятників рідного міста, орієнтуються в історичних постатях та їх внеску в розбудову міста; – не визначають стійкого інтересу до інформації про захисників України - земляків різних часів та воєн; – не завжди мотивовані в пізнанні, і у корисній праці, допомозі старшим та одноліткам.
Низький	<ul style="list-style-type: none"> – практично відсутні знання про рідну країну, її символи, свій край; – пасивне пізнавальне ставлення до складу родини та родинних зв'язків;

	<ul style="list-style-type: none"> – практично відсутній інтерес до національної культури та традицій українського народу; – не орієнтуються у місце розміщенні пам'яток культури, не розуміють їх значення та культурної місії; – діти не виявляють інтересу по відношенню до себе та рідних; – соціального характеру та пасивні та бідні та переживання; – виявляють байдужість до захисників України-земляків; – не мають шанобливого ставлення до дорослих, однолітків, історичного минулого та традиційних надбань.
--	--

Відповідно розроблені рівні дають можливість проведення експериментальної частини дослідження, яке вимагає комплексного підходу, оскільки визначення міри вихованості патріотизму включає як вплив сімейного і суспільного виховання, так і визначення ефективності створених нами методичних розробок краєзнавчого спрямування.

Експериментальна частина дослідження проводилась у Сумському дошкільному навчальному закладі (центр розвитку дитини) №36 «Червоненька квіточка» Сумської міської ради. Експериментом було охоплено дві старші групи з однаковою кількістю дітей (за рахунок дітей, що не відвідують ЗДО кількість в обох групах – 30 учасників), одна з яких визначена експериментальною, інша – контрольною (додаток А).

Метою констатувального етапу експерименту було визначення рівнів вихованості патріотизму у дітей обох груп. для діагности та вимірювання основних показників нами були обрані наступні методики (таблиця 2.3.). Окрім констатувального ці ж методики були використані і у заключному етапі роботи – контрольному, для визначення ефективності педагогічних умов виховання патріотизму. Повторне використання методик дало змогу показати динаміку вихованості патріотизму та набутих знань під час експерименту. Опис вказаних методик та принципи їх діагностичного наповнення подані у додатку Б.

Перелік діагностичних методик визначення рівня вихованості патріотизму за компонентами

Когнітивний компонент	1. Методика понятійного словника (за Л. Шкрєбтїєнко); 2. Методика розповіді за картками «Державні символи України» (за Л. Шкрєбтїєнко)
Емоційно-ціннісний компонент	1. Модифікована методика М. Шиловой; 2. Модифікована методика «Я – патріот» Т.М. Масловой
Поведінковий компонент	1. Ситуація вільного вибору

На констатувальному етапі за переліченими методиками ми отримали наступні результати по обом дослідним групам. Експериментальна група за методикою понятійного словника (за Л. Шкрєбтїєнко) мала результати: 36% (11 дітей) – низький рівень, 57% (17 дітей) – середній та 7% (2 дитини) – високий (рисунок 2.1).

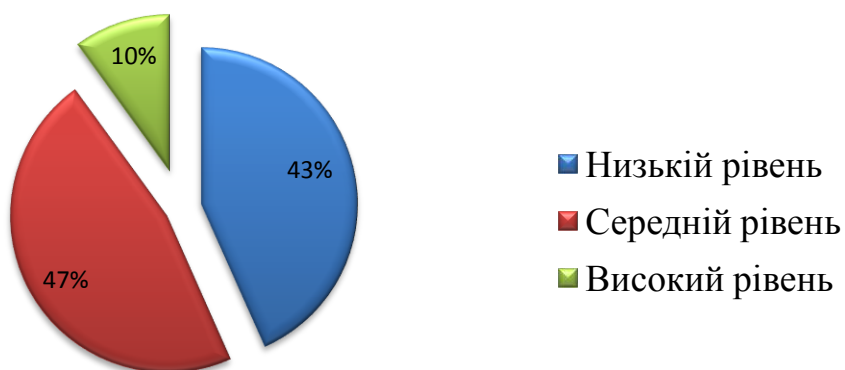
Рисунок 2.1

Контрольна група за цією з методикою мала наближені результати: низький рівень – 43% (13 дітей), середній рівень – 47% (14 дітей) та високий – 10% (3 дитини) (рисунок 2.2).

Рисунок 2.2

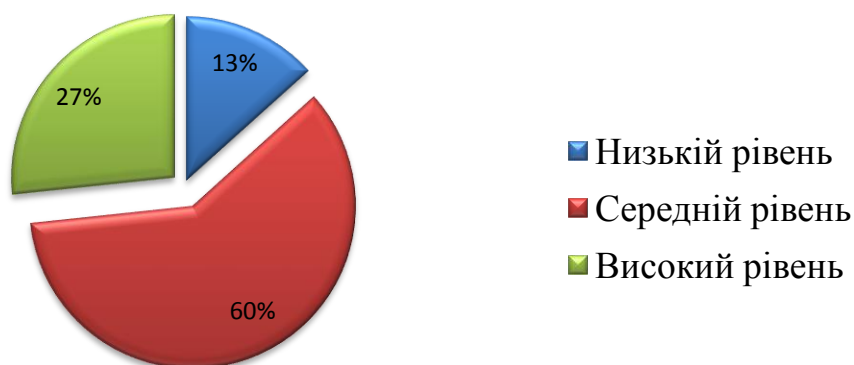
**Результати контрольної групи за методикою
"понятійного словника" (констатувальний етап)**

За методикою розповіді за картками «Державні символи України» (за Л. Шкрєбтієнко) ми отримали трохи вищі результати в обох дослідних групах, а саме: 13% (4 дитини) – низький рівень, 60% (18) – середній та 13% (8 дітей) мають високий рівень сформованості когнітивного компоненту (рисунок 2.3)

Рисунок 2.3

**Результати експериментальної групи за методикою
"розповіді за картинкою" (констатувальний етап)**

Натомість у контрольній групі отримали результат (рисунок 2.4), що знову ж таки вказує на приблизно однаковий рівень сформованості когнітивного компоненту в обох групах: низький рівень – 16% (5 дітей), 67% середній рівень (20 дітей), а високий – 17% (5 учасників експерименту).

Такий чином, сформованість когнітивного компоненту на констатувальному етапі має показники: низький рівень – 36% та 43% за першою методикою та 13% й 16% відсотків за другою методикою; середній рівень: 57% та 47% (перша методика) і 60% та 67% (друга методика); щодо високого рівня сформованості: 7% та 10% за першою методикою, 27% та 17% – за другою.

Емоційно-ціннісний компонент за методикою М.І. Шилової включав спостереження емоційних проявів дітей дошкільного віку під час їх спілкування з творами місцевої культури. Об'єктом спостереження виступали старші дошкільники експериментальної та контрольної груп. Суб'єкт спостереження: експериментатор, а предметом спостереження були емоційні прояви (міміка, жести, образність мовлення) дітей [37, с.19].

Завданням спостереження ми визначили з'ясування здатності до виявлення дітьми інтересу, бажань та захоплення до можливості включатись в різні види поліхудожньої діяльності з елементами народної культури та краєзнавчого матеріалу, що дозволяє простежити патріотичну позицію дитини. Відповіді дітей, відповідно до балів були внесені в протокол, розміщений в додатку Д.

Отримані результати вказують на дещо вищий рівень сформованості емоційно-ціннісного компоненту у контрольної групи, де загальний бал по

протоколу, що включає 4 компоненти становить 2,04 бали, у порівнянні із експериментальною групою, де цей показник – 1,9 балів. Стосовно компонентної структури, то за інтересом до своєї родини, її культурних традицій, встановлення зв'язку поколінь експериментальна група має середній бал – 1,93 (63%), контрольна – 2,06 (68%); інтерес до історії та сьогодення своєї малої батьківщини (міста / села) має прояв у групах: 1,8 балів (експериментальна) та 2,3 бали (контрольна); третій компонент – інтерес до історії та культури України: 1,9 балів (експериментальна) та 2,6 балів (контрольна); четвертий компонент – сформованість почуття любові до природи рідного краю: 1,96 балів до 2 балів відповідно. Таким чином, рівень сформованості у контрольній групі на 0,14 балів вищий, у відсотках – 5%, що вказує на кращу дещо вищий рівень сформованості емоційно-ціннісного компоненту саме у контрольній групі.

Модифікована методика «Я – патріот» Т.М. Маслової, протокол результатів якої розміщено на додатку Е вказує на наступні результати. У експериментальній групі розподіл такий: високий рівень (15-30 балів) мають 26% дітей; середній рівень (7-14 балів) мають 63% дітей; низький рівень (0-6 балів) мають 10% дітей.

Контрольна група за цією ж методикою має усереднено близькі результати, а саме: високий рівень – 26% дітей; середній рівень – 66,6% учасників експерименту; низький рівень – 6,6% дитини.

Сформованість поведінкового компоненту визначалась завдяки методиці «Ситуація вільного вибору», результати методики подано у додатку Ж. Рівень сформованості компоненту у експериментальній та контрольній групах подано у рисунках 2.5 (експериментальна група) та 2.6 (контрольна група). Варто відмітити, що поведінковий компонент сформований трохи вище у контрольній групі, проте ці показники не є занадто високими.

Діагностика визначення рівня вихованості патріотизму у дітей експериментальної та контрольної груп загалом вказують на незначно вищий рівень вихованості патріотизму за компонентами у контрольній групі.

Діаграма 2.5

Діаграма 2.6

Підсумовуючи констатувальний етап експерименту робимо висновок про те, що підвищити результати виховання патріотизму в дітей старшої групи можливо за рахунок використання у навчальному та виховному процесі педагогічних умов, а саме: систематичного використання краєзнавчого матеріалу, адаптованого до вікових характеристик старших дошкільників; розробки та використання методичних матеріалів виховного спрямування на основі краєзнавчого матеріалу для педагогів ЗДО.

2.2. Постановка експерименту та перевірка ефективності педагогічних умов виховання патріотизму в старших дошкільників засобом краєзнавства

Метою формувального етапу експерименту була перевірка ефективності використання педагогічних умов виховання патріотизму в дітей старшої дошкільної групи.

Для реалізації першої педагогічної умови було створено авторський каталог краєзнавчих матеріалів, розміщений у додатку И. Матеріали каталогу адаптовані до використання у ЗДО з метою виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку, містять інформацію як про попередні історичні віхи, так і про героїв та визначні місця новітньої історії України.

Каталог включив у себе зображення пам'яток архітектури та історично значимих місць, пам'яток природи всеукраїнського значення, зображення героїв Сумщини різних епох тощо. Каталог містить також розвивальні ігри та вправи, завдяки яким відбувалось виховання патріотизму у дітей в експериментальній групі на основі краєзнавчого матеріалу.

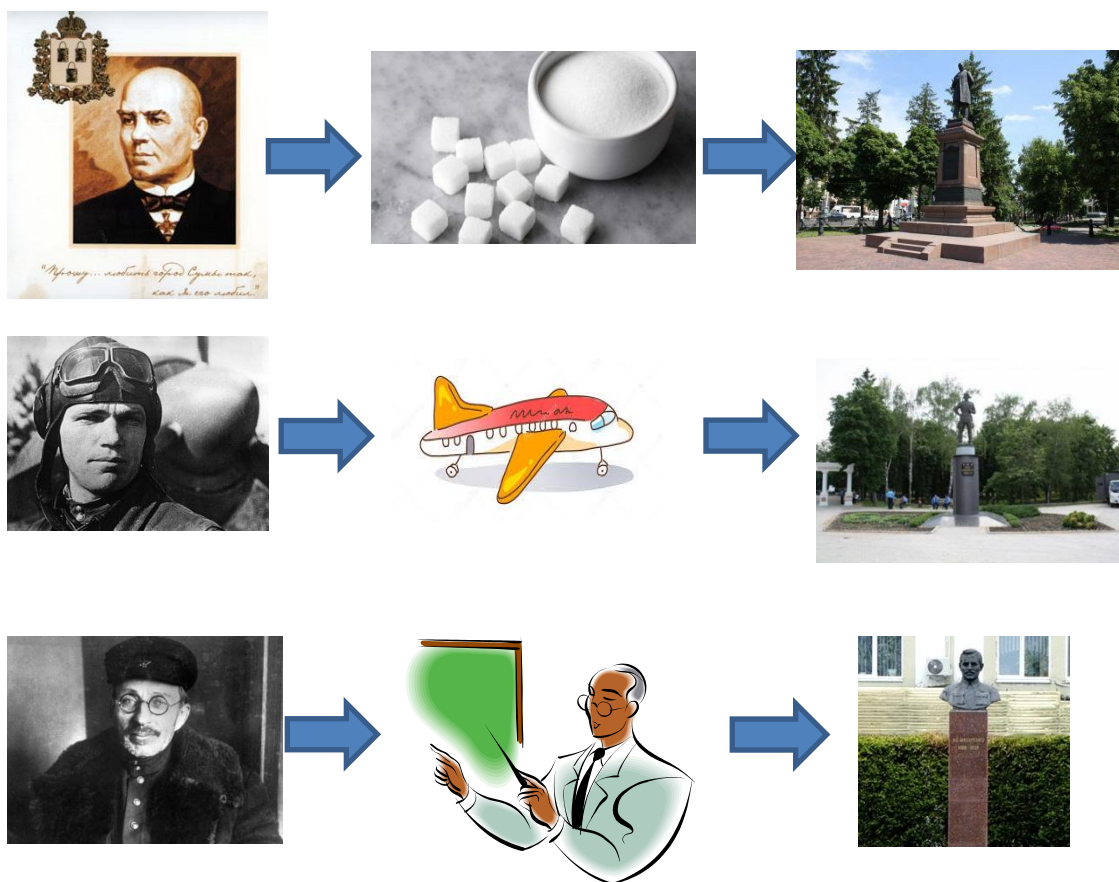
Друга педагогічна умова – підготовка педагогів ЗДО до виховання патріотизму у дітей реалізовувалась через розробку та впровадження методичних рекомендацій (додаток Р). Рекомендовані форми роботи та корисні посилання, які допоможуть педагогам максимально ефективно використовувати каталог краєзнавчого матеріалу.

У ході експерименту матеріали каталогу використовувались у повсякденних заняттях з дітьми протягом двох місяців, у контрольній групі даний матеріал не використовувався. Досить цікавими для дітей виявились ігри на складання відповідності – до фото добрати вид діяльності та пам'ятник відомій особистості; «Кому пам'ятник?» – назвати особу чи подію, у честь якої збудовано даний пам'ятний знак, вказати місце його знаходження.

Так, після вивчення історичних постатей та їх внеску в розбудову рідного краю дітям пропонується гра, яка використовується як фрагмент заняття на закріплення краєзнавчого матеріалу.

Суть гри полягає у логічному опрацювання візуальних об'єктів та складанні відповідності. Приклад фрагменту заняття:

- Вам вже відомі ці картинки, а тепер потрібно скласти ланцюжок – портрет людини, її робота, або внесок у історію нашого краю та пам'ятник цій же людині.

Після створення ланцюжків дітям пропонується скласти коротку розповідь про героя. Наприклад:

- Іван Кожедуб – це льотчик, який був Героєм і мав багато нагород. Пам'ятник йому встановлено в центрі Сум, на березі річки Псел, а також його ім'ям названо міський парк.

Використання таких ігрових моментів показало на практиці досить високий рівень зацікавленості дітей, бо це як логічний «пазл», який потрібно скласти правильно.

Віртуальні подорожі до музеїв м. Суми відбувались у час карантинних обмежень. Сумський краєзнавчий музей має велику кількість 3-Д панорам, що дає можливість віртуального знайомства дітей з експозиціями. На кожному занятті було проведено по одному розгляду експозиції. Щодо

Сумського обласного художнього музею ім. Никонора Онацького, то офіційний сайт закладу містить галерею картин, з якою також можна ознайомитись у віртуальному режимі.

Запропоновані матеріали каталогу можна використовувати на розсуд педагогів ЗДО у самому зручному форматі – ускладнюючи чи спрощуючи завдання для дітей старшої групи, з урахуванням індивідуального підходу та рівня вихованості патріотичних почуттів.

2.3. Аналіз ефективності виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку за визначених дослідженням педагогічних умов

Останній етап експерименту – контрольний мав на меті визначення динаміки вихованості патріотизму у дітей старшої дошкільної групи. Він включає повторне діагностування рівнів вихованості патріотизму у дітей обох груп за категоріями, яке проводилось після застосування визначених у дослідженні педагогічних умов у експериментальній групі.

Результати діагностування за «Методикою понятійного словника» на контрольному етапі у експериментальній та контрольній групі (додаток К) значно відрізняються: експериментальна група має вищий рівень у порівнянні з першим етапом дослідження, результати контрольної групи – практично на рівні з першим етапом (рисунки 2.7, 2.8).

Рисунок 2.7

Рисунок 2.8

У порівнянні з констатувальний етапом експериментальна група поліпшила свій результат: високий рівень – на 23%, середній рівень – без змін, дітей з низьким рівнем стало на 23% менше. У контрольній групі: на 10% більше дітей з високим рівнем, та на 27% менше дітей з низьким рівнем.

Результати діагностування за «Методикою розповіді за картинками» на контрольному етапі у експериментальній та контрольній групах містяться у додатку Л. Як і у першій діагностиці – експериментальна група поліпшила результат. У порівнянні з діагностувальним етапом експериментальна група має результат: високий рівень підвищився 47% – до 27% відповідно; дітей з низьким рівнем стало на 10% менше (рисунок 2.9).

У контрольній групі підвищення не таке значне (рисунок 2.10): кількість дітей з високим рівнем підвищилась на 10%, з низьким рівнем – зменшилось на 6%, кількість дітей середнього рівня – практично незмінна.

Таким чином когнітивний компонент патріотизму у експериментальній групі на завершення експерименту має вищий рівень сформованості у порівнянні із контрольною групою.

За контрольним діагностуванням емоційно-ціннісного компоненту, що включає дві методики були отримані наступні результати. Додаток М містить протокол результатів спостереження на визначення сформованості емоційно-ціннісного компоненту за методикою М. Шилової на контрольному етапі у експериментальній групі загальний бал по групі підвищився з 1,9 балів до 2,23 балів, у відсотковому відношенні – поліпшився на 11%. Відповідно і по кожному компоненту рівень підвищився: 2,53 бали на контрольному етапі –

1,93 б. на діагностувальному, 2,13 б. – до 1,8 б. відповідно, 2,10 б. – до 1,9 б. – відповідно та 2,16 б. – до 1,96 б. відповідно. У той же час контрольна група, що мала на першому етапі дослідження вищі результати практично залишилась на тому ж рівні сформованості компоненту: 2,04 бали по групі – 2,16 балів у контрольному етапі. По компонентах діагностики підвищення рівня наступне: 2,16 б. на контрольному – до 2,06 б. на діагностувальному; 2,1 б. – до 2,03 б. відповідно; 2,16 б. – до 2,06 відповідно та 2,06 б. до 2 б. відповідно.

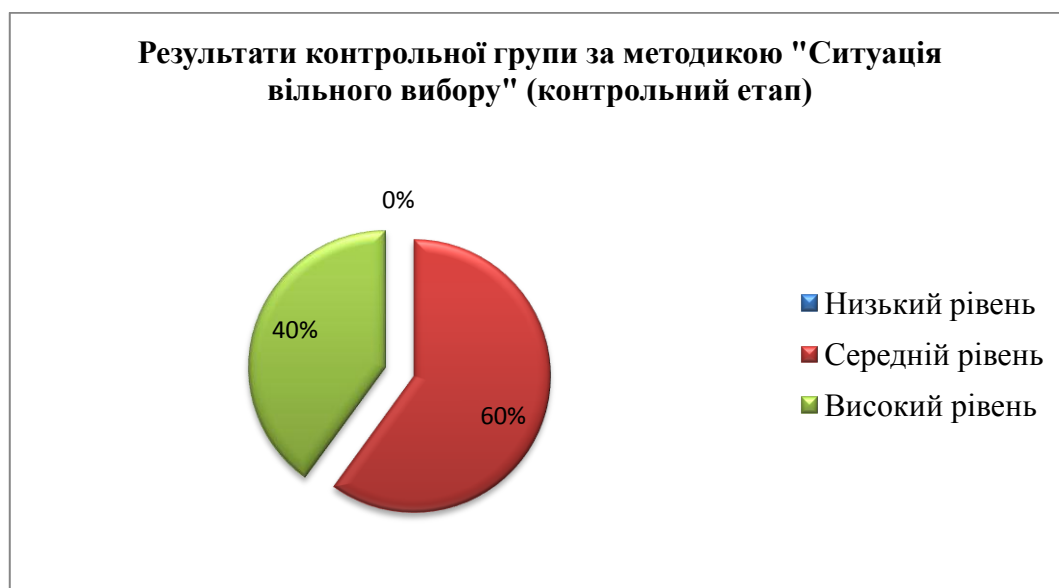
Друга методика «Я-патріот» показала значний стрибок у сформованості у експериментальній групі. Оскільки методика безпосередньо включає знання про рідний край, та все, що з ним пов'язано, то і результати за нею є досить високими у динаміці між першим та останнім етапами експерименту. У експериментальній групі на контрольному етапі не залишилось дітей з низьким рівнем сформованості емоційно-ціннісного компоненту, натомість середній рівень сформованості – 10% дітей, та високий – 90% дітей. У контрольній групі – на низькому рівні залишилась одна дитина, середній рівень – 66,6% дітей та високий рівень – 30% (у порівняння з 26,6% – на діагностувальному етапі).

Результати діагностування за «Методикою ситуації вільного вибору» на контрольному етапі у експериментальній групі (додаток П) вказують на підвищення рівня сформованості поведінкового компоненту патріотизму з наступними показниками: дітей з низьким рівнем не залишилось (діаграма 2.11), на середньому рівні сформованості знаходиться 33% (у порівнянні з 70% на констатувальному етапі); на високому рівні – 67% (з 20% відповідно на першому етапі). У контрольній групі показники мають незначне підвищення також (рисунок 2.12): низький рівень – не залишилось дітей (7% на констатувальному етапі), середній рівень – 60%, відносно до 69% та 40 % отримали високий рівень (у порівнянні з 24% на першому етапі експерименту)

Рисунок 2.11

Рисунок 2.12

Загальні висновки вказують на підвищення рівня вихованості патріотизму у старших дошкільників після використання у навчальному та розвивальному процесі краєзнавчого матеріалу у всіх компонентах: когнітивному, емоційно-ціннісному та поведінковому. Проте, найкращих результатів досягнуто саме у формуванні емоційно-ціннісного компоненту, саме через те, що краєзнавчим матеріалом ефективно поглиблювати інтерес до своєї родини, до історії та сьогодення, до культури рідного краю, історичного минулого малої Батьківщини, її сучасних героїв та їх подвигів.

ВИСНОВКИ

У ході наукового дослідження була проаналізована психолого-педагогічна література з проблематики дослідження. У роботі чітко визначений термінологічний апарат, відповідно до останніх наукових робіт вітчизняних педагогів. Теоретично обґрунтовані педагогічні умови виховання патріотизму старших дошкільників у дошкільних закладах освіти.

Визначено критерії, показники та рівні вихованості патріотизму в дітей старшого дошкільного віку. Компонентна структура, що складається з когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів діагностується за трьома рівнями: низьким, середніх та високим.

Для формувального етапу експерименту було розроблено каталог краєзнавчого матеріалу, завдяки використанню якого патріотичне виховання старших дошкільників у ЗДО є ефективним, що підтверджено експериментальною частиною дослідження.

Контрольний етап показав підвищення рівня вихованості патріотизму у дітей в експериментальній групі, що підтвердило гіпотезу дослідження: процес виховання патріотичних почуттів у старших дошкільників з використанням краєзнавства є ефективним за педагогічних умов систематичного використання краєзнавчого матеріалу, адаптованого до вікових характеристик старших дошкільників.

Таким чином, використання краєзнавчого матеріалу допомагає у вихованні патріотичного дошкільника, як дитини, що має узагальнені уявлення про символи, мову, народи держави; має особисті оцінювальні судження щодо патріотичних вчинків; усвідомлено виконує дії патріотичного спрямування, прагне розмовляти рідною мовою.

Патріотичне виховання є пріоритетом освітньої роботи в Україні, і дошкільний період максимально вдало підходить для формування задатків стійких патріотичних почуттів майбутніх громадян незалежної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Інс-т педагогіки АПН України. Київ, 1993. 29 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь. 2003. 344 с.
3. Бех І. Патріотизм має бути дієвим: сучасний підхід до патріотичного виховання. Дошкільне виховання. 2016. № 8. С. 2–4.
4. Великий тлумачний словник української мови (з дод., допов. та СД). уклад і головред. В. Т. Бусел. К. ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.
5. Виховуємо патріотів. Орієнтовна модель роботи з національно-патріотичного виховання. Палітра педагога. 2009. №4. С. 6-7.
6. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібн. для студ. вищ. навч. закл. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
7. Гнатенко П. І. Український національний характер. К.: «ДОК-К».1997. 116 с.
8. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави. Рідна школа. № 2. 2000. С. 9–13.
9. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь. 1997. 376 с.
- 10.Гребінченко З. Нема без кореня рослини, а нас, людей, – без Батьківщини. Комплексне заняття для дошкільників. Дошкільне виховання. 2004. №8. С. 20-21.
- 11.Грицишина Т. Стежками рідного краю. Палітра педагога. 2003. №2. С. 10-13.
- 12.Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [електронний ресурс]. URL: <http://osvita.kr-admin.gov.ua>. Дата звернення 04.12.2020.
- 13.Долецька С. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07

- «Теорія і методика виховання» / Східноукр. нац. ун-т імені В. Даля.
Луганськ. 2011. 20 с.
14. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник. К.: Інститут змісту і методів навчання. 1997. 252 с.
  15. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (додаток до листа МОН від 25 липня 2016 р. №1/9-396). Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. №8. С. 52-57.
  16. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства: автореф. дис ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Інститут проблем виховання АПН України. Київ. 2010. 20 с.
  17. Кононко О. Л. Принципи особистісно орієнтованої системи виховання. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2008. №1. С. 8-17.
  18. Короленко Ю., Романюк Н., Оцалюк Н. Я, моя родина – славна Україна: навчально-розвивальна гра. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. №6. С. 15-19.
  19. Кузьмук Л. Плекаємо патріотів. Досвід організації роботи з педагогами та батьками. Дошкільне виховання. 2018. №8. С. 14-16.
  20. Курчатова А. В. Підготовка майбутніх вихователів до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку засобами краєзнавства.
  21. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. К.: Віра Інсайт. 2000. 444 с.
  22. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етнорегіону): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Івано-Франківськ. 2008. 287 с
  23. Мацько Л. І. Українська мова: формування національної свідомості / Л. І. Мацько / Педагогіка і психологія. – № 1. – 1996. – С. 67–70.

24. Методичні розробки музичних інсценівок для театру етичних мініатюр за казками В. Сухомлинського з дітьми 5-6 року життя URL:
<https://ukrkray.jimdofree.com/>
25. Могильний А. П. Культура і особистість: Монографія. К.: Вища школа. 2002. 303 с.
26. Никонова Л. Е. Воспитание начал патриотизма у детей старшего дошкольного возраста: автореф. дисс ... канд. пед. наук : спец.: 13.00.01 «Теория и история педагогики». Минск. 1987. 21 с.
27. Патріотизм [Електронний ресурс]. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
28. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка підручник. К.: Академвидав. 2015. 448 с.
29. Ржепецький Л. А. Формування національної свідомості учнів на уроках історії України. Монографія. Миколаїв: ТОФ «Фірма «Іліон». 2010. 148 с.
30. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі: дис. ... канд. пед. наук. К. 1996. 174 с.
31. Руденко Ю. Патріотичне виховання учнівської молоді. Освіта. 2001. С. 11–15
32. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 2. За редакцією Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. К.: Либідь. 1997. 320 с.
33. Русова С. Нова школа соціального виховання. Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. Кн. 2. За ред. Є. І. Коваленко. К.: Либідь. 1997. С. 16 – 104.
34. Семен Гончаренко Український педагогічний словник. К.: Либідь. 1997. 519 с.
35. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ президента України від 13 жовтня 2015 року №

- 580/2015) [електронний ресурс]. URL:
<http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> Дата звернення:
11.10.2020.
- 36.Словник української мови в 11 томах. Том 6. 1975. С. 97.
- 37.Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / укл.: О.Л. Кононко, Н.П. Пихтіна, С.І. Матвієнко, А.М. Аніщук, Л.В. Бобро, О.В. Лісовець; за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2020. 318 с.
- 38.Чорна К. І. Суть патріотизму і його виховання в сучасних умовах. Виховання в сучасному освітньому просторі: зб. наук. праць: Ін-т проблем виховання АПН України. Київ –Умань. 1997. С. 74-78.
39. Чорна К. Основні компоненти виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2014. Вип. 18(2). С. 404-412. [електронний ресурс]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18%282%29_48
- 40.Якименко О. В. Патріотичне виховання в ДНЗ: посібн. Київ: Основа. 2017. 464 с.

ДОДАТКИ